

ה ר ב ד " ר מ ש ה ב א ר י

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

■ הקדמה ■ מצוות בניית בית כנסת:
שיטת הרמב"ם במהותה של מצוות
בניית בית כנסת ■ מקור הסמכות לכפיית
הציבור לבנות בית כנסת ■ כפיית המיעוט
את הרוב להנגיש בית כנסת: כפייה לבנות
עזרת נשים; כפייה לבנות בית כנסת קרוב
לזקנים; עיר שיש בה בית כנסת יחיד ועיר
שיש בה כמה בתי כנסת; החייבים במימון
ההנגשה ■ כפיית הרוב את המיעוט
להנגיש בית כנסת נוסף בעיר ■ חובת
האנשים עם המוגבלות במימון הנגשת בית
הכנסת: חובת השתתפות במימון מוסד
ציבורי למי שאינו זקוק לו; השתתפות
שוויונית במימון ההנגשה ■ חובת הנגשת
בתי כנסת נפרדים למתפללים בנוסחים
שונים ■ סיכום

הקדמה

את בתי הכנסת השונים פוקדים מתפללים רבים ובהם גם אנשים עם מוגבלויות שונות. פעמים שכמה מחברי הקהילה מתעוררים ומבקשים להנגיש את בתי הכנסת לכלל האוכלוסייה. הנגשה זו עולה כסף, בין רב ובין מעט, אך רק מעטים ייהנו ממנה – האנשים עם המוגבלות. לכן, לפעמים מתעוררת מחלוקת בין המתפללים אם עליהם לממן את הנגשת בית הכנסת מכיסם הפרטי. מאמר זה יעסוק בשאלות הללו: האם יש חובה להנגיש את בתי הכנסת, ואם כן – מי צריך לממן את ההנגשה? האם אפשר לחייב

מתפלל בבית כנסת לשלם על ההנגשה, ואם כן – מהם התנאים לכך ואיזה גוף יכול לכפות זאת?

בשנת תשנ"ח חוקק חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, ומטרת החוק כלשונו:

חוק זה מטרתו להגן על כבודו וחירותו של אדם עם מוגבלות, ולעגן את זכותו להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה בכל תחומי החיים, וכן לתת מענה הולם לצרכיו המיוחדים באופן שיאפשר לו לחיות את חייו בעצמאות מרבית, בפרטיות ובכבוד, תוך מיצוי מלוא יכולתו.¹

בשנת תשס"ה פורטה רשימת המקומות הציבוריים שאותם חובה להנגיש, ובתי הכנסת – וכן כל מקום שמספק שירותי דת, כגון מקוואות – נכללים ברשימה זו.² המשמעות של חוק זה היא, שבית כנסת שלא יעמוד בדרישות ההנגשה לא יחובר לחשמל, למים ולטלפון, ובתשלום על ההנגשה יישאו בעלי המקום, דהיינו חברי העמותה, שהם ציבור המתפללים. במאמר זה נבחן את עמדת ההלכה בסוגיה זו.³

הנגשת מבנים לאנשים עם מוגבלות יכולה לכלול מרכיבים רבים מאוד: החל ברכישת סידורים שיש להם אותיות גדולות ומאירות עיניים (שעלותה זולה יחסית), וכלה בהתקנת מעלית או בבניית כבש ללא מדרגות (שעלותן גבוהה יחסית); מאמר זה יעסוק בסוג ההנגשה השני, היקר יותר. בנוגע לסוג ההנגשה הראשון רק נעיר שלכאורה ברור לכול שיש להשתדל ככל האפשר שהאביזרים הפשוטים והזולים המאפשרים לכל אדם להתפלל בבית הכנסת יירכשו על ידי המתפללים.

1 סעיף 2 לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998, ס"ח 1658.

2 תוספת ראשונה לחוק, סעיף 12.

3 בעניין זה ראה הרב יהודה זולדן "חובת מתפללים להנגיש את בית הכנסת לאנשים עם מוגבלות" שו"ת 7 (התשע"ה), אשר עוסק בפן אחד של נושא זה: חובת ההנגשה מצד החשש לשלומם של אדם עם מוגבלות שעלול להיתקל במכשולים וליפול. בהקשר זה דן הרב זולדן במעמדו של בית כנסת שיש להנגישו מכוח חובת ההנגשה של דרכים ומבנים ברשות הרבים. לעומת זאת, מאמרנו לא יעסוק בפן הנגיטיבי של מניעה מפני פגיעה של מי שהולך לבית הכנסת ועלול להיפגע, מכיוון שבבית כנסת שאינו מונגש אין כל חשש לפגיעה של אנשים עם מוגבלות, שכן הם אינם יכולים להגיע לבית הכנסת הזה. מאמרנו עוסק בצד הפוזיטיבי של הסוגיה: האם חובה להנגיש את בית הכנסת כך שאנשים עם מוגבלות יוכלו להגיע אליו?

מצוות בניית בית כנסת

בתוספתא נאמר:

כופין בני העיר זה את זה לבנות להן בית הכנסת⁴ ולקנות להן ספר תורה ונביאים.⁵
מעיון במהותה של מצוות בניית בית הכנסת עולים שני הסברים.

ההסבר הראשון למצוות בניית בית כנסת הוא, שבית הכנסת מכשיר את מצוות התפילה באופן המיטבי ביותר. יש מעלה מיוחדת בתפילה בבית כנסת ביחס לתפילה שלא בבית כנסת, וכפי שעולה ממקורות רבים, למשל:

תניא, אבא בנימין אומר: אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר:
לשמוע אל הרנה ואל התפלה, במקום רנה שם תהא תפלה.⁶

ר' אבא רבי חייא בשם רבי יוחנן: צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפילה... א"ר תנחום בר חנינא: צריך אדם לייחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל.⁷

והרמב"ם כתב:

ולעולם ישכים אדם ויעריב לבית הכנסת שאין תפלתו נשמעת בכל עת אלא בבית הכנסת.⁸

מקורות אלו ועוד רבים אחרים מלמדים שבית הכנסת מאפשר לקיים את מצוות התפילה באופן המיטבי ביותר. זו אפוא סיבה אחת למצוות בניית בית כנסת.

אולם יש מקורות שמהם עולה שלבניית בית כנסת יש ערך בפני עצמו ולא רק מצד היותו מכשיר למצוות התפילה. כך עולה למשל מפירושו של רש"י לקהלת (ה, ט):

ומי אוהב בהמון – מצות רבות.

4 יש מקורות שמהם עולה שהמצווה היא מדרבנן; ראה חקרי לב (לר' רפאל יוסף חזן), יורה דעה, חלק ב, שירי חלק אורח חיים, סימן י, וכן מקורות נוספים שהובאו בשדי חמד, כללים, מערכת הבי"ת, כלל מד. לעומת זאת, יש מקורות שמהם עולה שהמצווה מן התורה; ראה להלן, הע' 9.

5 תוספתא (ליברמן), בבא מציעא יא, כג. בדברי הרמב"ם (משנה תורה, תפילה ונשיאת כפים, פרק יא, הלכה א) הורחבה יכולת הכפייה גם לרכישת כתובים, וכן נפסק בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנ, סעיף א.

6 ברכות ו ע"א.

7 ירושלמי, ברכות ד, ד.

8 משנה תורה, תפילה ונשיאת כפים, פרק ח, הלכה א.

לא תבואה – ואין באחד מהם מצוה מסויימת וניכרת כגון בנין בית המקדש ובית הכנסת וספר תורה נאה.

וכן עולה גם מדברי הזוהר הקדוש.⁹ מכאן שמצוות בניית בית הכנסת היא כמצוות בניית בית המקדש וכמצוות כתיבת ספר תורה, כי לשלוש המצוות האלה יש ערך עצמי.

מקור נוסף לכך שיש מצווה עצמית לבנות בית כנסת מובא בבבלי:¹⁰

ותניא: כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח), ומלמד תינוקות. משום רבי עקיבא אמרו: אף מיני פירא.¹⁰

כלומר, בכל עיר צריכים להיות מוסדות בסיסיים שיאפשרו לתלמידי חכמים בפרט וליהודים בכלל לגור בה: עיר שדואגת לענייה, עיר שדואגת להסדרים ולשמירת המצוות על ידי בית דין, וכן כמובן – עיר שיש בה בית כנסת. בעיר שאין בה בית כנסת חסר הסממן היהודי הבולט ביותר, ואין היא ראויה למגורים של תלמידי חכם. ברשימה זו אין התייחסות ליחס שבין גודלה של העיר ובין מספר בתי המרחץ או הרופאים, כיוון שאין כאן התייחסות פונקציונלית שלכל אדם נדרש שיהיה מענה רפואי או מענה למרחץ. זהו מוסד שצריך להתקיים מצד עצמו.

גם על פי הבנה זו, הצורך בבניית בית כנסת הוא צורך בפני עצמו ולא דווקא כהכשר מצווה.

בין שני הטעמים יש כמה נפקא מינות, למשל:

1. על מי חלה המצווה – על פי ההסבר שהמצווה היא מצווה עצמית, והיא אחת מן הדרישות המצופות מבני העיר, ומכשירה את המגורים בה לתלמידי חכמים, הרי שהמצווה תחול על רשויות העיר או על מנהיגי העיר, הנדרשים להקצות משאבים לכך. אך על פי ההסבר שהמצווה היא מעין הכשר למצוות התפילה, המצווה היא למעשה הכשר למצווה פרטית, ולכן היא תחול רק על המתפללים הזקוקים לבית הכנסת לקיום מצווה זו.

9 זוהר, רעיא מהימנא, בשלח.

10 סנהדרין יז ע"ב. וראה ישראל כץ "סל התרופות – קדימויות לאור ההלכה והאתיקה היהודית" צהר מ 149 (התשע"ו): בעמ' 153 הוא למד ממקור זה גם על חובת הציבור לדאוג לצרכים הרפואיים הבסיסיים של אנשי העיר.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

2. מספר בתי הכנסת הנדרשים – על פי ההסבר שהמצווה היא מצווה עצמית, ושככל עיר צריך בית כנסת, הרי שיש מצווה לבנות בית כנסת אחד. אך על פי הטעם של הכשר מצוות התפילה, יש מצווה לבנות כמה בתי כנסת לפי מספר המתפללים.
3. בנייה על ידי גוי בקבלנות בשבת – האם מותר לתת לגוי לבנות בית כנסת בקבלנות בשבת? אם זו מצווה עצמית, הרי שאיסור שבות נדחה מפניה. אך אם זהו רק הכשר מצווה, הרי שאיסור שבות אינו נדחה מפניה כיוון שאיסור שבות אינו נדחה מפני הכשר מצווה.¹¹
4. בניית בית כנסת במקום שאין בו עשרה מתפללים – על פי ההסבר שזו מצווה עצמית, כשיהודים בונים עיר הם חייבים לבנות בה בית כנסת גם אם לא תתקיים בו תפילה. אך על פי ההסבר שבית הכנסת הוא מכשיר למצוות תפילה, אם אף אדם לא יתפלל בו – אין מצווה לבנותו.

שיטת הרמב"ם במהותה של מצוות בניית בית כנסת

הרמב"ם מתייחס למצוות בניית בית כנסת בשני מקומות. בהלכות תפילה הוא כותב: כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת תפלה ומקום זה נקרא בית הכנסת.¹²

אולם בהלכות שכנים הוא כותב:

כופין בני העיר זה את זה לעשות חומה דלתים ובריח לעיר ולבנות להן בית הכנסת ולקנות ס"ת ונביאים וכתובים כדי שיקרא בהן כל מי שירצה לקרות מן הצבור.¹³

יש הבדל בין ההלכות בשני המקומות. בהלכות תפילה הרמב"ם כותב שמצוות בניית בית כנסת היא רק כשיש עשרה מישראל. לעומת זאת, בהלכות שכנים הוא השמיט את התנאי של עשרה מתפללים, ומשמע שגם כשאין מניין אפשר לכפות את הציבור לבנות בית כנסת. מה ההסבר לשוני בין ההלכות?

הרב זלמן דרוק מסביר שהטעמים השונים למצוות בניית בית כנסת הם ההסבר להבדל בין שני המקומות. בפרק זה בהלכות שכנים הרמב"ם עוסק בצרכים הבסיסיים של כל

11 הרב זלמן דרוק מקדש מעט (התשל"ג), עמ' י. לשיטת המתירים ראה שו"ת אבני נזר, אורח חיים, סימן מב. לשיטת האוסרים ראה שו"ת מנחת אליעזר, חלק ד, סימן לח.
12 משנה תורה, תפילה ונשיאת כפים, פרק יא, הלכה א.
13 שם, שכנים, פרק ו, הלכה א.

עיר שבעשייתם כולם צריכים להשתתף, כגון בניית חומה, בניית בארות מים, וגם בניית בית כנסת; מן הבחינה הזאת, חובת בניית בית כנסת היא חובה עצמית, כחלק מן המבנים ההכרחיים בכל עיר, ולכן אין צורך שיהיו בה עשרה אנשים. לעומת זאת, בהלכות תפילה דן הרמב"ם במצוות בניית בית כנסת כדי להכשיר את התפילה, ועל כן נדרש שיהיו בה עשרה אנשים, המהווים תנאי לקיום תפילה במניין שבשבילה נדרש בית כנסת.

כלומר, אכן יש שני מקורות שונים לחיוב בניית בית כנסת: בעיר שאין בה בית כנסת כלל, מוטלת חובה לבנות בית כנסת כדי להכשיר את העיר, אך בעיר שיש בה בית כנסת, הרי שאם יש עשרה אנשים שאין להם מקום להתפלל, מוטלת עליהם חובה לבנות בית כנסת על פי מקור החיוב השני – הכשר למצוות התפילה.

מקור הסמכות לכפיית הציבור לבנות בית כנסת

לפני שנענה על שאלת הגוף שיכול לכפות בניית בית כנסת, נברר מה מקור הסמכות לכפות לבנות בית כנסת, כפי שלעיל הובא מן התוספתא, שכופים על בני העיר לבנות בית כנסת.¹⁴ מהיכן נובע המקור לסמכות הכפייה לקיום מצוות עשה זו? יש מקומות שבהם מצאנו שכופים אדם לקיים מצוות עשה. האם זו הסיבה שאפשר לכפות לבנות בית כנסת, כיוון שהיא מצוות עשה?

בברייתא נאמר:

במה דברים אמורים [שקוצבים את המלקות] – במצות לא תעשה, אבל במצות עשה, כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו.¹⁵

הברייתא משווה בין חיוב מלקות בתור עונש על מצוות לא תעשה ובין חיוב מלקות בתור דרך לכפות קיום מצוות עשה. מכך עולה שבית הדין הוא הכופה לקיום מצוות עשה. ואכן הרמב"ם מציג את הכפייה לקיום מצוות עשה כאחת מסמכויות בית הדין:

14 מאמר זה לא ידון באופן הכפייה. במצוות צדקה יש מקורות שמהם עולה שהכפייה היא רק בדברים; ראה: תוספות, בבא בתרא ח ע"ב, ד"ה דב"ה אכפיה; שיטה מקובצת, כתובות מט ע"ב, ד"ה אכפייה. ויש מקורות שמהם עולה שאפשר לכפות אף על ידי לקיחת משכונות; ראה: שו"ת איגרות משה, חושן משפט, חלק א, סימן מ; שו"ת תשורת שי, סימן ג.

15 כתובות פו ע"א-ע"ב.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

שצונו למנות שופטים ושוטרים שיכריחו לעשות מצוות התורה ויחזירו הנוטים מדרך האמת אליה על כרחם ויצוו לעשות הטוב ויזהירו מן הרע.¹⁶
לא רק בית הדין יכול לכפות קיום מצוות אלא גם ההנהגה הנבחרת, למשל שבעת טובי העיר או כל הנהגה אחרת:

וטובי הקהל כשיושבין לפקח על עסקי רבים ויחידים, במקום ב"ד קיימי.¹⁷

הסמכות של ההנהגה הנבחרת היא ייצוג הרוב וכפיית דעתו על המיעוט.¹⁸

האם הכפייה לבניית בית כנסת נובעת מסמכות זו של בית הדין לכפות קיום מצוות עשה? נראה שמקור הסמכות שונה. אילו מקור הסמכות לכפות בניית בית כנסת היה נובע ממקור הסמכות לכפות קיום מצוות עשה, לא היה צורך לכתוב שאפשר לכפות זאת, שהרי בית דין יכול לכפות קיום של כל מצוות עשה ואין צורך לכתוב זאת בכל מצווה. זאת ועוד, יכולת כפייה זו ניתנה לשני גופים, בית הדין וההנהגה הנבחרת, אך בבניית בית כנסת לא נאמר שאלו הגופים שיכולים לכפות לבנות אותו. גם הכפייה הנדונה בהלכות שכנים איננה המקום הנכון לדון בכך, שכן שם דנים בענייני הסדרה של שכנים ולא בענייני קיום מצוות עשה. ומלבד כל זאת, רבנו ירוחם כותב בעניין כפיית בניית בית כנסת: "ואפילו מועטין כופין למרובין",¹⁹ וכן פסק הרמ"א.²⁰ ולכאורה תמוה הדבר – כיצד מעטים כופים את דעתם על הרבים?

דומה שההבחנה שעמדנו עליה בראשית דברינו עונה על שאלת הסמכות לכפות בניית בית כנסת. הסמכות נובעת מן ההלכה הקובעת שבעיר של יהודים נדרש שיהיו כמה

16 ספר המצוות לרמב"ם, עשה קעו. תוספות (בבא קמא טו ע"א, ד"ה אשר תשים) סוברים שבבית הדין הכופה על מצוות עשה צריכים לשבת דיינים סמוכים: "ויש לומר דלפניהם איצטריך לכל דבר עישוי וכפייה אף על פי שאינו דין דבעי מומחין", אך קצות החושן (סימן ג, ס"ק א) סבר שכל שלושה דיינים יכולים לכפות קיום מצוות; בעניין זה ראה דברי ירמיהו (לרב ירמיהו לעוו, על משנה תורה, תפילה ונשיאת כפים, פרק יא, הלכה א), שכל אדם יכול לכפות על כך. הרב משה פיינשטיין בספרו דיברות משה (בבא קמא, חלק א, סימן יח) דן בשאלת ההיתר של בית הדין להכות אדם שלא מציינת לדין, והוא מעלה שלוש אפשרויות: האפשרות הראשונה היא, שכאשר נגרם הפסד ממוני, התורה מתירה להכות כדי להציל ממון; האפשרות השנייה היא, שהכאה מותרת אם מטרתה לכפות קיום מצוות עשה; והאפשרות השלישית היא, שחובת בית הדין לדאוג שיתקיים הדין בעולם, ואת חובתו זו הוא יכול לבצע גם על ידי הכאה. הכפייה לבניית בית כנסת ניתנת להיבחן בכל מקרה לגופו. על פי האפשרות הראשונה למשל, אין הפסד ממון ישיר ולכאורה אין אפשרות הכאה, אך יש הפסד ממון עקיף, שכן נטל התשלום לבניית בית הכנסת גבוה יותר כשיש כאלה שאינם משלמים אותו. ומכל מקום, כיוון שהחובה נובעת מהצלת ממון, היא מתקיימת רק כשלא ניתן להוציא את הכסף בדרך אחרת ובלי טרחה מוגזמת.

17 תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סימן ריד.

18 שו"ת מהרי"ק, שורש א, בשם המרדכי.

19 רבנו ירוחם, מישרים, נתיב לב, חלק ב.

20 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קסג, סעיף א.

דברים, ואחד מהם הוא בית כנסת. הכפייה לבנות בית כנסת אינה נובעת מן הצורך להכשיר את מצוות התפילה, שכן אם כך היה, המיעוט לא היה יכול לכפות את הרוב, וממילא נראה שהכפייה כאן היא מדין המצווה העצמית לבנות בית כנסת. לכן, היחידים יכולים לכפות את הרבים, בדיוק כמו המצווה שבכל עיר יהיה גבאי צדקה שידאג לכך שהעיר תסייע לענייה, ואין זה נתון לשאלה אם רוב העיר רוצים בכך.

ואולם אם מדובר במצוות בניית בית כנסת מדין הכשר למצוות התפילה, היינו שיש בית כנסת בעיר אך יש מעט אנשים שאין להם מקום בו, אזי במקרה זה המיעוט אינו יכול לכפות את הרוב לבנות בית כנסת.

כפיית המיעוט את הרוב להנשיא בית כנסת

השאלה שבה אנו עוסקים היא: האם אפשר לחייב את הקהילה לשלם כסף על מנת שאנשים עם מוגבלות יוכלו להתפלל בבית הכנסת? כמובן, האנשים עם המוגבלות הם מיעוט, ולכן יש לשאול אם מעמדו של המיעוט מאפשר לו לחייב את הרוב להתחשב בו ולהוציא כסף בשבילו.

כפייה לבנות עזרת נשים

דיון דומה מתעורר ביחס לשאלה אם אפשר לחייב את בני הקהילה לשלם כסף לבניית עזרת נשים. אמנם נשים מהוות מחצית מן האוכלוסייה ולכן קשה להגדירן כמיעוט, בייחוד ביחס לאנשים עם מוגבלות, שחלקם היחסי באוכלוסייה מועט, אולם בין מתפללי בית הכנסת נשים הן בדרך כלל מיעוט כי רובן אינן פוקדות את בתי הכנסת באותה תדירות שבה פוקדים אותו גברים, כפי שמעידים גודלן היחסי של עזרות הנשים בבתי הכנסת וכמות הנשים המשתתפות בתפילות. זאת ועוד, נשים אינן מחויבות בתפילה בציבור, לעומת אנשים עם מוגבלות שכן מחויבים להתפלל בציבור. על כן, אם נמצא חובה לבנות עזרת נשים לתפילת הנשים, סביר ללמוד מכך על החובה לבנות בית כנסת לאנשים עם מוגבלות שמחויבים לפקוד את בתי הכנסת ולהתפלל בהם.

בשאלה זו דן רבי ברוך מרדכי ליבשיץ²¹ ופסק שניתן לכפות בניית עזרת נשים בבית כנסת. העיקרון שהכתיב את פסק דינו הוא, שהחובה לבנות בית כנסת נובעת מדין

21 שו"ת ברית יעקב, חלק א, אורח חיים, סימן ח.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

בניית בית מקדש: השכינה שרויה בבית המקדש, והיא שרויה גם בבית הכנסת.²² ומכיוון שלעניין זה אין הבדל בין אנשים ובין נשים, שהרי גם נשים זקוקות לרחמים וגם הן נוהגות לבוא לתפילה, לכן גם הן זקוקות לבית כנסת,²³ ויש לכפות את הקהל לבנות עזרת נשים. אולם לכאורה אם יש להן בית כנסת סמוך שהן יכולות להתפלל בו, הרי שבני העיר יצאו ידי חובתם לבנות עזרת נשים, ולכן יש לשאול: האם יש חובה לבנות עזרת נשים בכל בתי הכנסת כדי שיהיה לנשים בית כנסת קרוב? כלומר, מצד המצווה העצמית של בניית בית כנסת, שכולם, לרבות הנשים, יכולים להתפלל בו, אין מקום לדון בכך כי המצווה כבר התקיימה, אך יש לדון בכך מצד מצוות בית כנסת כהכשר למצוות התפילה. לכאורה, קובע הרב ליבשיץ, זו כבר שאלה של נוחות, וההכרעה אם אפשר לכפות בניית עזרת נשים כדי שיהיה למתפללות בית כנסת קרוב לביתן, היא הכרעה שעליה הרוב יחליט ואילו המיעוט אינו יכול לכפות אותו.

מדבריו עולה שכדי שעיר תצא ידי חובת בניית בית כנסת, בית הכנסת צריך להכיל את כל המתפללים שזקוקים לו בעיר, ולכן אם בית הכנסת אינו מותאם לנשים, הוא אינו עונה על הצורך בבניית בית כנסת בעיר, וממילא גם מיעוט יכול לכפות לבנות עזרת נשים. אולם אם יש בעיר בית כנסת עם עזרת נשים, אין חובה לבנות עזרת נשים בבתי כנסת נוספים, שהרי הן יכולות להתפלל בעזרת הנשים שכבר קיימת בבית הכנסת, ואם רצונן שיבנו להן עזרת נשים קרובה מטעמי נוחות – המיעוט אינו יכול לכפות את הרוב על כך.

אמנם ניתן להבדיל בין בניית עזרת נשים ובין הנגשת בית כנסת לאנשים עם מוגבלות, שכן ברור שיש יותר נשים מאנשים עם מוגבלות, אך אני סבור שלמרות הבדל זה ההשוואה במקומה, כיוון שמבין הבאים לבית הכנסת, גם ציבור הנשים המתפלל בבית הכנסת מהווה מיעוט, כפי שענינו רואות. יתרה מזו, לעומת חובתם של אנשים עם מוגבלות להתפלל בבית הכנסת בדיוק כמו אנשים רגילים, נשים פטורות מן התפילה בציבור שכן היא מצוות עשה שהזמן גרמא. על כן, אם יש חובה לבנות עזרת נשים אף שנשים אינן חייבות בתפילה בציבור, כל שכן שיש חובה להנגיש בית כנסת לאנשים עם מוגבלות.

22 כפי שנאמר בברכות ו ע"א: "אמר רבין בר רב אדא אמר רבי יצחק: מנין שהקדוש ברוך הוא מצוי בבית הכנסת שנאמר: אלהים נצב בעדת א"ל". וכן בירושלמי, ברכות ה, א: "רבי אבהו בשם רבי אבהו: דרשו את ה' בהמצאו – איכן הוא מצוי? בבתי כנסיות ובבתי מדרשות".

23 ממקורות רבים עולה שנשים פקדו את בתי הכנסת, ומן הסתם היה להן שם מקום של קבע; כך עולה למשל מירושלמי, סוטה ה, ד; נדרים כד ע"א, ועוד.

כפייה לבנות בית כנסת קרוב לזקנים

דיון דומה התעורר בנוגע לשאלת מעמדם של זקנים שאינם יכולים ללכת מרחק רב. הרב ליברמן²⁴ מביא את דברי "ערוך השולחן"²⁵, הדן במקרה שבו חלק מתושבי העיר רצו להקים בית כנסת בשכונה אחת אף שיש בית כנסת בשכונה הסמוכה, ופסק שאי אפשר לכפות לבנות בית כנסת חדש כשבית הכנסת השני במצב סביר, אך הרב ליברמן מסייג את הדברים וכותב שאם בית הכנסת שבשכונה הסמוכה קרוב מספיק לאדם בריא, אך אדם זקן או חלש איננו יכול ללכת לשם כמה פעמים ביום (בייחוד בימות הקיץ והחורף) – כופים לבנות בית כנסת חדש. כלומר, לצורך המיעוט המוגבל ניתן לכפות את הרבים לבנות בית כנסת נוסף, כיוון שבעיר צריך להיות בית כנסת שכולם יכולים להתפלל בו.

עיר שיש בה בית כנסת יחיד ועיר שיש בה כמה בתי כנסת

מכאן עולה נפקא מינה לעניין הנגשת בית כנסת לאנשים עם מוגבלות בין עיר שיש בה בית כנסת אחד מרכזי ובין עיר שיש בה כמה בתי כנסת. בנוגע לבית הכנסת המרכזי של העיר, מכיוון שיש מצווה לבנות לעיר בית כנסת לציבור, הרי שאם בית הכנסת אינו מאפשר לכולם להתפלל שם, בני העיר אינם יוצאים ידי חובת בניית בית כנסת. ולכן, אם אנשים עם מוגבלות אינם יכולים להתפלל בבית הכנסת, הרי שמטרת חובת בניית בית כנסת אינה מתממשת, ולכן רשויות העיר צריכות לבנות בית כנסת מוגש.

כמובן, אם העיר גדולה ויש בה שכונות רבות, אי אפשר להסתפק בהנגשת בית כנסת אחד כי נדרש בית כנסת מוגש בכל שכונה ושכונה. וכן ייתכן שאף בשכונה גדולה, כשיש מרחק רב מקצה אחד שלה לקצה האחר, יידרשו הרשויות לבנות כמה בתי כנסת מוגשים. העיקרון הוא אפוא, שיש לוודא שכל אדם עם מוגבלות יכול להגיע באופן סביר לבית כנסת הנמצא במרחק סביר מביתו.

עם זאת, אם יש בעיר בית כנסת מוגש שיש בו עזרת נשים, אין חובה להנגיש את כל בתי הכנסת או לבנות עזרת נשים בכל בתי הכנסת כשהנשים והאנשים עם המוגבלות יכולים ללכת לבית כנסת אחר הנמצא במרחק סביר ממקום מגוריהם, מכיוון שהחובה לבנות בית כנסת אינה חובה עצמית אלא מדין הכשר למצוות תפילה, וזו חובה פרטית המוטלת על כל אחד ולא על הרשויות.

24 הרב יוסף ליברמן משנת יוסף – על הלכות בית כנסת (התשנ"ב), סימן ב, סעיף ב. הוא מוכיח זאת גם מדברי "דרכי משה" (חושן משפט, סימן קסג, ס"ק ב), שכתב שצעירים כופים את המבוגרים לבנות להם מקוה, ומכאן יש להסיק שגם זקנים כופים את הצעירים לבנות להם בית כנסת קרוב למקום מגוריהם. 25 ערוך השולחן, אורח חיים, סימן קנ, סעיף א. דבריו צוטטו להלן ליד ציון הע' 32.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

החייבים במימון ההנגשה

מן ההבחנה הזאת עולה נפקא מינה ביחס לגוף שחייב לממן את ההנגשה. החובה להנגיש את בית הכנסת המרכזי של העיר נובעת מכך שבכל עיר צריך שיהיה בית כנסת נגיש לכולם, ומכיוון שזו חובה עירונית, הרי שרשויות העיר הן אלו שצריכות לממן את מבני הציבור ואת הצרכים המרכזיים של העיר, ובהם בניית בית כנסת.

עם זאת, אם אנשים בוחרים לבנות לעצמם בית כנסת נוסף בעיר, אי אפשר לכפות את רשויות העיר לשלם על הנגשתו, כיוון שבית כנסת זה נבנה כהכשר למצוות התפילה, וזו מצווה פרטית ולא כללית. אם בכל זאת ירצו המתפללים להנגיש את בית הכנסת, הם יאלצו לשלם על כך מכיסם הפרטי.

כפיית הרוב את המיעוט להנגיש בית כנסת נוסף בעיר

עמדנו על כך שעל פי ההלכה מיעוט אינו יכול לכפות את הרוב לבנות או להנגיש בית כנסת נוסף בעיר, בניגוד ליכולתו לכפות את הרוב לבנות את בית הכנסת המרכזי של העיר. אך עדיין יש לשאול: אם בני קהילה כלשהי החליטו להתארגן ולבנות לעצמם בית כנסת, האם רוב הקהילה יכול לכפות את מיעוטה להנגיש אותו?

למעשה, שאלה זו כרוכה בשאלה רחבה יותר. כשבני קהילה בונים בית כנסת חדש, הם נדרשים להכריע בכמה תחומים, למשל איכות הגימור, כמות ההשקעה ביופי ובאסתטיקה וכדומה. בכל תחום הם נדרשים להכריע ולאזן בין גובה התשלומים ובין איכות הבנייה. האם הרוב יכולים לכפות את המיעוט לשלם גם בתחומים אלו?

הרמ"א²⁶ פסק בעניין קהילה שכמה מחבריה רצו למנות חזן טוב יותר אך יקר יותר, שמחצית הסכום תיגבה במידה שווה מכל המתפללים והמחצית האחרת תיגבה על פי ממון (רמת העושר של המשלם),²⁷ וכך פסק הרמ"א²⁸ גם לעניין בניית בית כנסת: התשלום הוא לפי ממון, אף שלכאורה ההנאה היחסית של המתפללים שווה. מקור פסיקתו של הרמ"א הוא תשובת מהר"ם פאדובה, המסביר שהצורך של העשירים בבית

26 רמ"א, אורח חיים, סימן נג, סעיף כג.

27 הבסיס לכך הוא בגמרא (בבא בתרא ז ע"א), בדיון בשאלה אם לבניית חומה לעיר גובים ממון מתושבי העיר לפי נפשות או לפי ממון. מן הסוגיה עולה הכלל שחלוקת הנטל מתבצעת על פי ההנאה היחסית, ולכן בענייני ממון התשלום נגבה על פי הממון – רמת העושר של כל בן קהילה – ובענייני נפשות התשלום נגבה במידה שווה מכל בן קהילה. ראה: שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, חלק ד (דפוס פראג), סימן לט (מובא במרדכי, בבא בתרא, רמזים תעד, תעט); רא"ש, בבא בתרא, פרק א, סימן כב. על כך ראה גם הרב שלמה לוי "מיסוי על פי חז"ל – אחיד או פרוגרסיבי" צהר לו 95 (התשס"ט).

28 רמ"א, חושן משפט, סימן קסג, סעיף ג.

הכנסת גדול מזה של העניים, שכן העשירים מוגבלים יותר במעבר ממקום למקום בשל עסקיהם ושדותיהם שאינם ניתנים להזזה, ומכיוון שבית הכנסת נבנה לשנים ארוכות הצורך שלהם בו גדול יותר. לעומת זאת, ההנאה של העניים מן החזן קרובה יחסית להנאתם של העשירים, כי העני "נהנה כמו עשיר להיות יוצא בתפלה וחייב כמו עשיר ואינו תלוי בממון".²⁹ לאור זאת, כיוון שבימינו טעם זה אינו תקף והעשירים אינם ניידים פחות מן העניים, יש לגבות במידה שווה מכולם.

הבחנה נוספת עולה מהסבר הט"ז³⁰ לפסיקת הרמ"א בתשלום בעבור חזן לבית הכנסת: מחצית מן התשלום נגבית במידה שווה שכן כולם נהנים מן החזן, אך מאחר שלעתים העשירים מעוניינים בחזן "שקולו ערב יותר" ותעריפיו גבוהים יותר, הרי שהמחצית השנייה מן התשלום תשולם על ידי העשירים.

את אותו עיקרון יש להחיל גם בקביעת סטנדרטים לבניית בית כנסת. בתיקונים הבסיסיים כולם צריכים להשתתף במידה שווה, אך בהשקעה ביופי ובהדר של בית הכנסת – העשירים צריכים לשלם יותר.³¹ כך עולה גם מדברי "ערוך השולחן", שדן בשאלה אם אפשר לכפות בניית בית כנסת נוסף בעיר גם כשכבר יש בה בית כנסת אחד אך אין הוא נוח. וכך הוא פוסק:

כשיש להם בהכ"נ אחד אין יכולים לכוף זה את זה לבנות עוד בהכ"נ אף שהראשון צר להם דכל אחד יכול לומר לדידי די זה הבהכ"נ, ואם הבהכ"נ צריך תקון ההכרחי כמו שדולף גשמים או נתקלקלו הכותלים וכיוצא בזה יכולים לכוף זא"ז שיתנו מעות לתקנו אבל בשביל יפוי בעלמא נ"ל דאין יכולין לכוף זא"ז.³²

כלומר, כולם חייבים להשתתף במידה שווה בבנייה הבסיסית – תיקון הדליפות בגג ובכתלים וכדומה. תיקונים אחרים לשיפור הנוי וההדר של בית הכנסת – את התשלום עליהם אי אפשר לכפות על המיעוט, ומי שחפץ בתיקונים אלו נדרש לשלם עליהם.

לאור זאת, מה הדין בעיר שיש בה בית כנסת מוגשג, ואף על פי כן כמה אנשים החליטו לבנות לעצמם בית כנסת נוסף – האם הם חייבים להנגיש אותו? כאמור, מיעוט אינו יכול לכפות את הרבים להנגיש בית כנסת, אך האם רבים מבני קהילת בית הכנסת יכולים לכפות את המיעוט לשלם מכספם על ההנגשה? האם ההנגשה נחשבת צורך

29 שו"ת מהר"ם פאדובה, סימן מב.

30 ט"ז, אורח חיים, סימן נג, ס"ק יד.

31 שו"ת מהר"ם פאדובה, סימן מב; שו"ת יהודה יעלה, אורח חיים, סימן לב; שו"ת שואל ומשיב, מהדורא קמא, חלק ב, סימן כו.

32 ערוך השולחן, אורח חיים, סימן קנ, סעיף א.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

בסיסי, ואזי הרוב יכולים לכפות את המיעוט כך שכולם ישלמו תשלום זהה, או שמא הנגשה נחשבת צורך שאינו בסיסי, ואזי אי אפשר לכפות את העניים לשלם עליו, בדיוק כפי שאי אפשר לחייב אותם להשתתף בתשלום על הוספת נוי והדר לבית הכנסת?

מן האמור לעיל עולה שכאן יש להפעיל את שיקול דעתו של המתפלל הסביר. בדרך כלל קשה מאוד להגדיר את עמדתו ודעתו של המשתמש הסביר, אולם אחד המדדים המשקפים את דעתו של האדם הסביר הוא החוק. במדינת ישראל מחוקקים חוקים באופן דמוקרטי, ובדרך כלל הם משקפים את עמדת הרוב. אמנם לפעמים מעורבים בחקיקה שיקולים לא ענייניים, אך הנגשה לאנשים עם מוגבלות נחשבת ערך במדינות מערביות נוספות וגם בהן היא מעוגנת בחקיקה, ולכן אין לתלות את החקיקה על ההנגשה בשיקולים זרים אלא בערכים היסודיים של החברה. כפי שראינו לעיל, החוק מגדיר שכל מקום ציבורי צריך להיות מונגש, וממילא הוא מבטא תפיסת עולם ועמדה ציבורית שיש לפעול ככל האפשר לרווחת אנשים עם מוגבלות. לפי תפיסת עולם זו, יש לשאוף שלא יבנה בית כנסת שמודרים ממנו אנשים עם מוגבלות.

בתארו את הגאולה הנביא ירמיהו (לא, ז) מזכיר גם את גאולתם של אנשים עם מוגבלות: "וקבצתים מירכתי ארץ בם עור ופסח הרה וילדת יחדו קהל גדול ישוּבו הנה".

סבלו של האדם שמודר מן הקהילה עקב מוגבלותו הפיזית מתואר בדבריו של הרב בנימין סולניק, המתייחס לשאלה אם סומא יכול לעלות ולקרוא בתורה. בכאב הוא תיאר את תחושתו כשראייתו נפגמה לעת זקנתו והוא חשש שמא ידירו אותו:

כי זה עתה לעת זקנתי חשכו הרואות בארובות. ותכהנה עיני מראות. ולפי אשר עלתה במחשבה של הרב ז"ל, יגרשני מלהסתפח בנחלת ה' ותורת אמת חיי עולם. לבלתי אחשב במספר המנויין לעלות. ולכן אמרתי וגמרתי בלבי חלילה לי מלעזוב את דרך עץ החיים ומלאחוז בענפיה. אהבתי זאת התעודה מימי קדם קדמתה. משפטה ודתה. וגם לעת זקנתי בל אשליכה. ובה אתהלכה. ואפתח בדבר הלכה...³³

תיאור כואב זה ממחיש עד כמה יש למנוע את תחושת ההדרה של האנשים עם המוגבלות. על כן נראה שאמנם אי אפשר לחייב את בני הקהילה הבונים בית כנסת להנגישו מכספם שלהם כשאינם חפצים בכך ויש בית כנסת מונגש בקרבת מקום, אך אם קהילה בונה בית כנסת ומרבית בני הקהילה מעוניינים לשלם על ההנגשה – הם יכולים לכפות את המיעוט להשתתף אתם בתשלום.

33 שו"ת משאת בנימין, סימן סב.

חובת האנשים עם המוגבלות במימון הנגשת בית הכנסת

חובת השתתפות במימון מוסד ציבורי למי שאינו זקוק לו

לפי דברינו לעיל, הרוב בקהילה יכול לחייב את מיעוטה להשתתף בתשלום על ההנגשה, אך עדיין יש לשאול: האם על על בני הקהילה להשתתף במידה שווה בתשלום, או שמא אלו שזקוקים לה יותר – האנשים עם המוגבלות – נדרשים גם לשלם עליה יותר מאלו שאינם זקוקים לה? כמובן, אם לעמותה יש תקנון ברור כיצד הכספים אמורים להתחלק – התקנון הוא המחייב. דיוננו כאן עוסק בשאלה עקרונית: כיצד מתחלק המימון לדבר שרק חלק זקוקים לו?

הפוסקים דנו במקרים דומים אחרים, למשל עיר שבה נשים זקנות לא רצו להשתתף בבניית המקווה כיוון שאינן זקוקות לו, או אנשים שלא עמדו להתחתן ולא רצו להשתתף בבניית בית חתנות.³⁴ מהר"י מינץ דן בסוגיה זו והשיב:

וכן מה שטוענות הזקנות שאין צריכות למי טהור למי מקוה שהנידה טובלת בהן תואנות הן מבקשות. ועוד, הן צריכות למי טהור לפי מנהג הנשים היקרות והכשרות שאפילו הזקנות טובלות בערב ראש השנה וערב יום הכיפורים כי אותן טבילות סימן לטהרה ותשובה.³⁵

כמו כן, אנשים צריכים להשתתף בבניית בית חתנות גם אם הם אינם עומדים להתחתן, כיוון שיייתכן שיהיה להם נין או נכד שיזדקק לכך. וכן פסק הרמ"א:

בני העיר כופין זה את זה לצרכי העיר אף על פי שאין מקצתם צריכים לזה כגון מקוה שאין הזקנות צריכות לזה או בית חתנות, אפילו מי שאין צריכים אפילו הכי יתנו חלקם.³⁶

לעומת זאת, הרא"ש עסק במקרה דומה ומגיע לכאורה להכרעה אחרת. הוא דן בעיר שהוציאה הוצאות כדי שיתקיימו שטרי החוב שלה, אך כיוון שכמה מתושביה אינם עוסקים כלל במסחר ואין להם שטרי חוב וממילא הם גם אינם זקוקים לשירות זה, הם

34 בדיונם במקרים האלה המקורות ההלכתיים עוסקים בשאלת אחריותן של רשויות העיר לדאוג לבנייה ולמימונה, אך דיונים אלו שונים לכאורה מנושא דיוננו, שכן אנו עוסקים בבית כנסת שממומן ישירות על ידי הקהילה ולא על ידי הרשויות. אף על פי כן, אין להבחין הבחנה חותכת בין המקרים, שכן מן המקורות האלה עולה שאף שהגבייה מתבצעת על ידי הרשויות, הנשיאה בנטל נכחת בכל מקרה לגופו. אופן גבייה זה תואם את המקובל בימינו בעמותות פרטיות ולא את המקובל בימינו ברשויות, כי אין כיום אפשרות שהרשויות יגבו על פי הצרכים.

35 שו"ת מהר"י מינץ, סימן ז.

36 דרכי משה הקצר, חושן משפט, סימן קסג, ס"ק ב.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

לא רצו להשתתף בהוצאות אלו. על שאלה זו השיב הרא"ש שאכן אותם אנשים אינם צריכים להשתתף בתשלום על שירות שהם אינם זקוקים לו:

וששאלת על מקצת הקהל שעשו הוצאה שיתקיימו שטרי חובותיהן, דבר פשוט הוא שאותם שאינם נושאים ונותנים בשטרות שלא יתנו עמהם, כי אין להם עסק בדבר זה אלא אותם הצריכים לדבר.³⁷

בדומה למקרה זה הוא דן גם בדינו של בעל מלאכה ששילם לערכאות כל שנה את הסכום הנדרש לטיפול בענייניו, ולכן לא רצה להשתתף בתשלום המשותף של הקהילה בעבור הערכאות. גם כאן השיב הרא"ש שבעל המלאכה אינו צריך להשתתף בתשלום:

ראובן, שהוא בעל מלאכה, צבע או רצען, וצריך להוציא יציאות בכל שנה על מלאכתו ליתן לשופטים ולממונים שלא יעלילו עליו בשום דבר, אבל אם אינם נותנים לשופטים כי אם לסייעם בערכאות, וראובן אינו צריך לזה, אינו מחויב ליתן עמהם.³⁸

ה"חתם סופר" דן בדברי הרא"ש והסביר שאין מחלוקת בין שיטתו ובין שיטת מהר"י מינץ. לדבריו, הרא"ש התייחס למקרה שבו אותם אנשים שמבקשים להיפטר מן התשלום ודאי גם לא יזדקקו לשירותים אלו בעתיד, אך אם יש סיכוי שבעתיד הם יזדקקו להם, הרי שגם הם צריכים להשתתף בהם, גם אם בהווה הם אינם זקוקים להם.³⁹ כלומר, הסיבה שאפשר לחייבם בתשלום היא שהם עשויים להזדקק לכך בעתיד.

אך "החתם סופר" חולק על העיקרון שלפיו חובת התשלום תלויה בשאלה אם כולם יזדקקו לכך. ה"חתם סופר" דן במקרה דומה בעיר שיש בה תלמיד חכם שאינו רוצה לשלם למלמד כיוון שאין הוא זקוק למישהו שילמד את ילדיו וגם לא יזדקק לכך בעתיד, וכן במקרה דומה אחר ובו לאדם יש ארבעת המינים משלו ולכן אין הוא רוצה להשתתף ברכישת ארבעת המינים הקהילתיים, שכן הוא ודאי לא יזדקק להם. וזו תשובתו:

והנה לפ"ז כיון שבני הקהלה דין שותפים יש להם, ואפילו כל נשיהם זקנות אי אפשר להם בלא מקוה לפעם אחת בשנה או בשמטה וכן בית חתנות וכל כיוצא בזה, וע"כ כופין זה את זה לבנותו, ומכיון שנבנה מן השותפים אפילו

37 שו"ת הרא"ש, כלל ו, סימן ט.

38 שם, סימן י.

39 שו"ת חתם סופר, חלק א, אורח חיים, סימן קצג. כך למשל הוא דן בשאלה אם תלמיד חכם צריך להשתתף בשכרו של רב אף שאינו זקוק לתשובותיו: "אי עיקור מלאכתו של הרב לשפוט בין איש לחברו, אז גם הת"ח צריך לשלם לזה, כי אולי אחר שנה או שנתיים יהיה לו דבר עם אדם, אף על גב דלא שכיחי".

כל הנשים ילדות וצריכים למקוה תמיד ואחד זקן ואינו צריך, לא יכול לומר אתם משתמשים בשלי בחנם, זה אינו כיון שהמקוה בשותפות והרי המקוה לפניו לטבול בו.⁴⁰

מדבריו עולה שאפשר לחייב את כולם לשאת בהוצאות, כלומר גם את אלו שאינם זקוקים למבנה או לשירות, ואפילו אם לעולם לא יזדקקו לו. הוא חולק על העיקרון שעלה מדבריהם של מהר"י מינץ והרא"ש, שכן ה"חתם סופר" אינו סובר שהחיוב לשלם נובע מן האפשרות שבעתיד כן יזדקקו לשירותים אלו, אלא מן העובדה שבני עיר הם שותפים, ושותפים צריכים לדאוג לשאר השותפים, היינו שאר בני העיר. לפי דבריו, אין כלל מקום לדון בשאלה מי זקוק לרב ולארבעת המינים ומי לא, כי כל עיר זקוקה לרב, לארבעת המינים, למקוה וכדומה, ולכן כל בני העיר צריכים להשתתף בתשלום במידה שווה.

השתתפות שוויונית במימון ההנגשה

לאור זאת, בכואנו לדון בשאלה אם כל אדם צריך לשלם על ההנגשה או שהאנשים עם המוגבלות צריכים לשלם עליה לבדם או לכל הפחות יותר מאחרים, נראה שהתשלום ישולם במידה שווה. על פי יסוד דבריו של ה"חתם סופר" הדברים ברורים, שכן התשלום השווה נובע מן השותפות של כל בני העיר ומן הצורך לדאוג לכל התושבים במידה שווה, ולכן גם אדם בריא שאין לו מוגבלות חייב לשאת בנטל ההנגשה.

אך גם לפי שיטת הרא"ש והמהר"י מינץ, כל בני הקהילה חייבים לשאת בעלות ההנגשה במידה שווה. לפי טענתם, שאם בעתיד ייתכן שהם יזדקקו לשירותים אזי עליהם לשלם בעבורם גם כשאינם נזקקים לכך בהווה, נראה שכיוון שהנגשה היא צורך שסביר שכולם יזדקקו לו – כמעט כל אדם שמזדקן זקוק להנגשה, וגם אנשים צעירים יותר עשויים לעבור ניתוח או לשבור רגל וכדומה, וגם אנשים בריאים לחלוטין לעתים מזמינים אליהם קרובי משפחה הזקוקים להנגשה וכדומה – כל בני הקהילה צריכים להשתתף במידה שווה בתשלום על ההנגשה.

חובת הנגשת בתי כנסת נפרדים למתפללים בנוסחים שונים

השאלה אם יש להנגיש בערים או בשכונות גדולות גם בית כנסת ספרדי וגם בית כנסת אשכנזי תלויה בשאלה בסיסית: האם על אדם להתפלל דווקא בנוסח בית אבותיו, או

40 שו"ת חתם סופר, שם.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

שאפשר לבקש מן האנשים עם המוגבלות לוותר על נוסח התפילה שלהם ולהתפלל בנוסח אחר שבו מתפללים בבית כנסת מונגש?⁴¹

הפוסקים דנים בשאלה מתי פיצול של קהילה הוא דבר ראוי. הריב"ש מתיר לכל מי שרוצה להתפלל לעשות זאת, והוא אף גוער באלו שרוצים למנוע את הפיצול:

אם באו יחידים לעשות להם מדרש לתפלה וקמו אנשים למנוע, אם נתן לשמוע? ודאי משתקין אותו בנזיפה, שמעכבין את הרבים מלעשות מצוה, ואין עון גדול מזה.⁴²

הרמ"א פסק בעקבותיו:

אם רוצים לבנות להם בית הכנסת אחר, או יחידים הבאים לבנות להם בית הכנסת, אין אחרים יכולין למחות בידם, והמוחה ראוי לנזיפה.⁴³

הרדב"ז מסביר שאכן אדם צריך להתפלל במקום שבו הוא יכול לכוון את לבו ובו לבו חפץ:

עוד יש טעם אחר דאין ראוי לאדם שיתפלל אלא במקום שלבו חפץ, כי היכי דאמרינן אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ, וטעמו של דבר כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה בו, נפשו מתעוררת אל הכוונה השלימה ודעתו מתרחבת ולבו שמח ונחה עליו אז רוח ה' כענין שאמרו בנבואה.⁴⁴

לעומתם, ה"מגן אברהם" אוסר לפצל מניינים בלי סיבה,⁴⁵ אך בעניין פיצול על פי נוסחי תפילה שונים, הרב שלמה דרימר כותב שחלוקה זו ראויה בהחלט גם לדעת ה"מגן אברהם":

על כן אם הבית המדרש מכילה את כולם, ודאי הדין עם אנשי בית המדרש. ואף שכבר נהגו בזמן הזה שאיזה יחידים מתפרדים וקובעין מקום תפלה לעצמן, הנה מתחלה התחילו לעשות כן מפני שינוי הנוסחאות בתפלה, מנוסח אשכנזים לנוסח ספרדים, ואף בנוסח ספרדים נתהווה חדשות בעתים הללו, לאלו המתפללים על פי כוונת האר"י ז"ל. ואף אם לפעמים נהגו קצת מן העם להתפרד

41 שאלה זו מצריכה דיון בשאלה קודמת ועקרונית יותר: האם בימינו, כששיעור הנישואין הבין-עדתיים גבוה, יש עוד מקום להפרדה בין בתי כנסת לפי חלוקה לנוסחים שונים? דיון בשאלה זו יחרוג מגבולותיו של מאמר זה.

42 שו"ת הריב"ש, סימן רנג.

43 שולחן ערוך, חושן משפט, סימן קסב, סעיף ז.

44 שו"ת הרדב"ז, חלק ג, סימן תעב.

45 מגן אברהם, סימן קנד, ס"ק כג.

מבית הכנסת או מבית המדרש שכבר התפללו בו ולקבוע להם מקום תפלה לעצמן, אם עושים כן מתוך שאין לבכם שלם עם הראשונים ואין דעתם נוחה להתפלל עמהם, באיזה כוונה שהוא לשם שמים, הדין עמהם, כאשר האריך בזה הרדב"ז בתשובה (ח"ג סי' תעב).⁴⁶

כלומר, מכיוון שיש נוסחים שונים ומנהגים שונים, מותר לחלק את הציבור לבתי כנסת נפרדים המותאמים לנוסחים האלה, כי אדם צריך להתפלל במקום שלבו חפץ ולפי הנוסח שלבו רגיל בו. אמנם לא ייתכן שכל אדם עם מוגבלות יטען מסיבות לא ענייניות שאינו אוהב את התפילה בבית כנסת מסוים, אך הסיבה של העדפת נוסח תפילה של בית אביו היא סיבה עניינית משני טעמים: יש אליה התייחסות במקורות ההלכתיים, ואכן במשך שנים רבות נהגו שכל אדם מתפלל בנוסח אבותיו. לכן נראה שאין להסתפק בבית כנסת מונגש בנוסח אחד בלבד אלא יש להנגיש כמה בתי כנסת בנוסחים שונים; אך אם בעתיד ההפרדה בין הנוסחים לא תהיה מוחלטת – ישתנה הדין. בימינו, שבה ההפרדה בין הנוסחים עדיין קיימת, לכאורה אין אפשרות לקבוע מסמרות אלו מן הנוסחים הרבים נחשבים הכרחיים, וממילא אלו בתי הכנסת צריכים להיות מונגשים ואלו לא. אף על פי כן נראה שהאיזון הנכון הוא, שבכל שכונה יהיו לפחות בית כנסת מונגש בנוסח אשכנז ובית כנסת מונגש בנוסח עדות המזרח.

סיכום

- א. יש מצווה לבנות בית כנסת בכל עיר או יישוב שאין בהם בית כנסת. המצווה היא מצווה עצמית, ואין היא תלויה בשאלה מי יזדקק לבית הכנסת באותו מקום.
- ב. גם אם יש בית כנסת בעיר או בשכונה אך אין בו מקום לכל הקהל, אפשר לכפות להקים בית כנסת נוסף לאלו שאין להם מקום להתפלל. זו מצווה שעניינה להכשיר את התפילה באופן המיטבי ביותר.
- ג. ביישוב שיש בו רק בית כנסת אחד – עליו להיות מונגש.
- ד. רשויות העיר הן שצריכות לממן את הקמת בית הכנסת המרכזי באותו מקום ואת הנגשתו.

46 שו"ת בית שלמה, אורח חיים, סימן כו.

כפיית הציבור להנגיש בתי כנסת

- ה. אם יש בית כנסת במקום כלשהו ורוצים לבנות בית כנסת נוסף, ועולה שאלה אם חובה להנגיש גם את בית הכנסת הנוסף – אם יש בית כנסת מונגש סמוך, אי אפשר להכריח את בני הקהילה להנגיש גם את בית הכנסת הנוסף.
- ו. אם בכל זאת רוב בני הקהילה מעוניינים להנגיש את בית הכנסת, הרוב יכולים לכפות את המיעוט לשלם על ההנגשה.
- ז. יש להנגיש בתי כנסת בשני נוסחים לפחות: עדות המזרח ואשכנז.
- ח. במימון ההנגשה ישתתפו כל בני הקהילה במידה שווה, ואנשים עם מוגבלות אינם צריכים לשלם עליה יותר.
- ט. כל קהילה הבונה בית כנסת צריכה לשאוף להנגישו, גם כשבעיר כבר יש בית כנסת מונגש.